

KONCEPCJA PRZEKOPANIA MIERZEI WIŚLANEJ A SPRAWA ELBLĄSKA PODCZAS ROKOWAŃ OLIWSKICH W 1660 R.

Słowa kluczowe: Elbląg, pokój w Oliwie 1660 r., traktaty welawsko-bydgoskie 1657 r., Polska, Brandenburgia-Prusy, Szwecja, wojna północna 1655-1660

Key words: Elbląg, Peace of Oliva, 1660, The Wehlau-Bromberg Treatises, 1657, Poland, Brandenburg-Prussia, Sweden, The Northern War 1655-1660

Schlüsselworte: Elbing, Vertrag von Oliwa 1660, Vertrag von Bromberg 1657, Polen, Brandenburg-Preußen, Schweden, Nordischer Krieg 1655-1660

W trakcie toczących się od stycznia 1660 r. rokowań pokojowych w Oliwie, mających zakończyć trwającą od 1655 r. wojnę północną, rozpoczętą atakiem wojsk szwedzkich na Rzeczpospolitą, pojawiła się kwestia ułatwienia dostępu Elbląga do morza przez dokonanie przekopu Mierzei Wiślanej w celu uwolnienia od konieczności przepływu obok Piławy i ponoszenia związanych z tym kosztów celnych. Pomysł ten, złożony 17 kwietnia 1660 r. przez jednego z Holendrów uczestniczących w działaniach politycznych wokół rokowań oliwskich, nie pozostał niezauważony. Sprawa ta odegrała w rokowaniach określoną rolę, służąc jako środek swoistego nacisku politycznego w jednej z bardziej węzłowych spraw podjętych w trakcie tych rokowań, jakim była kwestia Elbląga¹.

Inspiracje dla tego pomysłu były wielostronne, wiążąc się ściśle z rolą i pozycją Elbląga. Miasto Elbląg, które od 22 grudnia 1655 r. znalazło się rękach szwedzkich², stało się w trakcie wojny przedmiotem licznych zabiegów politycznych, wynikających z jego znaczenia dla walczących stron. Dla Szwedów był on ważnym punktem oparcia w Prusach Królewskich, których zdobycie było jednym z najbardziej zasadniczych, ale zarazem pierwotnych celów Szwecji w podjętej przez nią wojnie³. Zajęcie Elbląga nabierało dla Szwedów szczególnego znaczenia zwłaszcza wobec postawy Gdańska, który oparł się Szwedom. Posiadanie Elbląga umożliwiałoby komunikację

* Dr hab. Dariusz Makiłła, prof. UKSW, wykładowca na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ Relacja pełnomocników brandenburskich na rokowania oliwskie, Oliwa, 17 kwietnia 1660 r. *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 8, Hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, s. 732 (dalej: *UA VIII*).

² L. Kubala, *Wojna szwedcka w roku 1655 i 1657*, Lwów 1913, s. 213–214.

³ Podejmując zamiar agresji na Rzeczpospolitą, jako główny cel swojego działania, Szwedzi wskazywali na zajęcie polskich wybrzeży, wliczając w to Prusy Książęce. Cel ten był oczywistym

morską ze Szwecją, jej terytoriami położonymi nad Bałtykiem (Inflanty, Estonia, Ingria, Finlandia) oraz z Niemcami, ściąganie wojsk, ale także wywóz łupów z okupowanej Polski, tworząc dla nich dogodny wyjazd na Prusy Królewskie, Prusy Książęce, Pomorze, a także w głąb Polski, między innymi przez wykorzystanie biegu Wisły⁴.

Strategiczne znaczenie Elbląga zostało dostrzeżone także przez innych uczestników wojny. Przede wszystkim jeszcze w czasie wojny na Elbląg zwrócił uwagę elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm. Elbląg nie został objęty traktatem z 12 listopada 1655 r., zawartym przez Fryderyka Wilhelma ze stanami pruskimi w Ryńsku, na mocy którego wprowadził on swoje załogi do kilku twierdz pruskich⁵, wydając je później Szwedom, po zawarciu traktatu królewieckiego z 17 stycznia 1655 r., w którym stał się on szwedzkim lennikiem⁶. Elektor brandenburski był jednak świadomy znaczenia posiadania Elbląga i kwestię jego uzyskania poruszył podczas rozmów podjętych latem 1657 r. ze stroną polską w sprawie odstąpienia od sojuszu ze Szwedami i przejścia na stronę koalicji antyszwedzkiej. Fryderyk Wilhelm zdawał sobie sprawę, że Szwedzi nie ustąpią łatwo z Elbląga, jak również Rzeczypospolita nie będzie skłonna zrezygnować z ważnego punktu w Prusach Królewskich. Pozyskanie jednak ważnego portu, ale także obronnego miejsca na wybrzeżu miało wśród różnych wariantów brandenburskiej

zadaniem minimum planowanej wojny. G. Wittrock, *Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och alianserna*, Karolinska Förbundets Årsbok (dalej: *KFÅ*), 1920, s. 4–49; B. Kentrschynskyj, *Karl X Gustaf inför krisen i öster 1654–1655*, *KFÅ*, 1956, s. 81–91; N. Edén: *Grunderna för Karl Gustafs anfall på Polen*, *Historisk tidskrift*, Bd. 26, 1906, s. 5–45; T. Nowak, *Geneza agresji szwedzkiej, Polska w okresie Drugiej Wojny Polnocnej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 83–132; H. Landberg, *Karl X Gustav inför polska kriget*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanserna 1655*, red. Arne Stade, Stockholm 1969, s. 143–164; B. Åsard, *Upptakten till Karl X Gustavs anfall mot Polen 1655. Till frågan och krigets mål och medel*, w: *KFÅ*, 1970, s. 7–56.

⁴ Posiadanie Elbląga przez Szwedów miało też swoją tradycję. Znajdował się on bowiem w ich rękę w latach 1629–1635, kiedy został on im przekazany na mocy rozejmu w wojnie polsko-szwedzkiej zawartego w Starym Targu (26 września 1629), zanim nie został zwrócony Rzeczypospolitej w rozejmie w Sztumskiej Wsi (12 września 1635). W Elblągu rezydował wówczas słynny kanclerz szwedzki Axel Oxenstierna, który z tego miejsca zarządzał działaniami państwa szwedzkiego, biorącego wówczas udział w wojnie trzydziestoletniej w Niemczech, szczególnie trudnej dla Szwedów po śmierci króla Gustawa Adolfa w bitwie pod Lützen w 1632 r. Z Elbląga również, siedziby Oxenstierny, kontrolowali Szwedzi wówczas handel wiślaną, uzyskując duże dochody z pobieranego wówczas cła, którym finansowali swój udział w wojnie w Niemczech. E. Wendt, *Det svenska licentivsändet i Preussen 1627–1635*, Uppsala 1933.

⁵ B. Szymczak, *Współpraca polityczna i wojskowa Prus Królewskich z elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem w pierwszych miesiącach „potopu” szwedzkiego (do 12 listopada 1655)*, *PH*, t. 92, 2001, z. 2, s. 187–206, zwł. 203–206.

⁶ *UA VII*, s. 491–513; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 23, Tl. 1, Hrsg. von M. Hein, Berlin 1928, s. 566 (dalej: *UA XXIII*, 1) 1929, s. 242–280; F. Bosse, *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages auf Grundeiner kritischen Vergleichung von Samuel Pufendorfs schwedischen und brandenburgischen Berichte unter einander und mit den Acten*, Berlin 1887; G. Wittrock, *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, *KFÅ*, 1921, s. 1–55; Geheime Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Staatsverträge Schweden, Nr. 5–7 (M), (dalej *GStA PK*); S. Pufendorf, *De rebus gestis Fridrici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, 5, & 71–73, (dalej: Pufendorf, F. V); Th. von Moerner (Hg.), *Kurbrandenburgs Staatsverträge. 1600–1700*, Berlin 1867, Nr. 105–107 (dalej: Moerner); B. Szymczak, *Między Ryńskiem a Królewcem. Jak rozeszły się drogi Prus Królewskich i Książęcych w obliczu zagrożenia szwedzkiego*, *PH*, t. 93, 2002, z. 4, s. 401–411.

polityki okresu wojny północnej swoje znaczenie. Sprawa ta jednak w zawartym 19 września 1657 r. traktacie z Rzeczpospolitą w Welawie⁷ nie została jednak załatwiona⁸.

Elektor podniósł ponownie problem Elbląga w rokowaniach poświęconych doprecyzowaniu szczegółów prowadzenia dalszej wojny przeciwko Szwecji, które podjęte zostały podczas spotkania pary elektorskiej z polską parą królewską w Bydgoszczy (26 października do 7 listopada 1657 r.⁹). W trakcie rozważań dotyczących zasad współpracy wojskowej przeciwko Szwecji, sposobu oraz kosztów jej przeprowadzenia, wyłynęła również kwestia przekazania Elbląga elektorowi (*cum territorio et redditibus omnibus*), jako jednego z możliwych środków zabezpieczenia jego należności z tytułu kosztów pomocy wojskowej udzielonej przez niego Rzeczypospolitej w dalszej wojnie przeciwko Szwedom¹⁰. Sprawa ta wywołała wówczas poważne kontrowersje. Pomysł zabezpieczenia roszczeń elektorskich Elblągiem, którego zresztą ze względu na szwedzką okupację nie posiadano, mimo wszystko budził opór nie tylko w otoczeniu królewskim, obawiającego się możliwości utraty ważnego dla Rzeczypospolitej miasta (pamiętać należy, że Elbląg posiadał także znaczne terytorium położone wokół miasta, które również wchodziło w zakres przekazania). Szczególny opór przejawili w tej sprawie także stany Prus Królewskich, w szczególności Gdańsk. Uczestniczący w rokowaniach bydgoskich przedstawiciele Gdańska, starając się zablokować roszczenia Fryderyka Wilhelma, podnosili zagrożenie płynące z możliwości przejęcia Elbląga przez elektora. Wskazywano, że po przejściu Elbląga elektor udroźni Nogat, zbuduje nowe połączenia Wisły kanałami z Elblągiem przejmując cały handel wiślany¹¹.

Zabiegi elektora spotkały się jednak z przychylnym stanowiskiem króla, który wyraził gotowość odstąpienia elektorowi Elbląga pod warunkiem zachowania połowy cła elbląskiego¹². W porozumienia, zawartym w Bydgoszczy odstąpiono Elbląg elektorowi¹³. Jednocześnie w rewersie dołączonym 6 listopada 1657 r. do traktatu elektor Fryderyk Wilhelm zobowiązał się do zwrócenia Polsce Elbląga za sumę

⁷ GStA PK; M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, Nr 327–328, (dalej: Dogiel IV); s. 486–493; Moerner, Nr. 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; S. und H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1. *Polen und Litauen*, Köln 1971, Nr 40–41, s. 184–196 (dalej: Dolezel).

⁸ Elektor do Hoverbecka, Königsberg 10 września 1657. *UA VIII*, s. 216–217. Jeszcze w liście do O. v. Schwerina z 17 września 1657 r. elektor pisał o swoich planach wobec Elbląga, że nie zwróci biskupstwa warmińskiego *Elbigen aber mitt Werder wolten Sie mir dafür geben, ich solte aber das Bischtumb so Lange behalten, bis es mir ingerereumbt werde*. Elektor do Schwerina, Tapiawa, 17 września 1657 r., *UA VIII*, s. 743.

⁹ L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917, s. 255–258; F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag zwischen der Großen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen in Jahre 1657*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Provinz Posen”, 21, 1906, s. 1–20.

¹⁰ Elektor do Hoverbecka, Königsberg 10 września 1657. *UA VIII*, s. 218.

¹¹ F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, s. 10–14; B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002, s. 254–256.

¹² Hoverbeck do elektora, Warszawa, 2 października 1657, *UA VIII*, s. 219–220.

¹³ GStA PK, *Staatsverträge Polen*, Nr. 2–5 (M); Dogiel, IV, Nr 329–333, s. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, Nr 42–46, s. 198–211.

400.000 talarów, jak również za zmniejszenie o 500 jeźdźców pomocy wojskowej określonej w traktacie welawskim oraz po zniszczeniu przed zwróceniem miasta umocnień Elbląga¹⁴.

Tymczasem w trakcie dalszej wojny, kiedy elektor ostatecznie od 1658 r. wziął udział w wojnie przeciwko Szwecji, nabrał on równocześnie poważnych obaw w sprawie realizacji zawartych z Rzeczypospolitą porozumień. Elektor, mimo wyraźnych zapewnień umownych, nie otrzymał obiecanych subsydiów wojennych¹⁵, przejmując główny ciężar prowadzenia wojny w Danii i na Pomorzu aż do końca 1659 r.¹⁶. Ponadto, pomimo jasnych zobowiązań poczynionych w traktacie bydgoskim, strona polska zaczęła uchylać się od gotowości przekazania elektorowi Elbląga, stanowiących zabezpieczenia zobowiązań finansowych Rzeczypospolitej na poczet wydatków elektora brandenburskiego za jego udział po 1657 r. w wojnie przeciwko Szwecji¹⁷. W związku z tym, że Elbląg od 1655 r. pozostawał w rękach szwedzkich wypełnienie postanowień traktatu bydgoskiego było niemożliwe. Zbliżający się koniec wojny, a tym samym odsunięcie zagrożenia od Rzeczypospolitej, ostudziło gotowość strony polskiej do ustępstw terytorialnych poczynionych na rzecz elektora w traktacie bydgoskim. Wskazywano, że jeśli elektor chciał pozyskać Elbląg, był zobowiązany do jego zdobycia od Szwedów¹⁸. Próby zajęcia Elbląga przez wojska brandenburskie z zaskoczenia w 1658 i 1659 okazały się nieudane, także wskutek słabego współdziałania wojsk polskich¹⁹.

W ten sposób sprawa Elbląga nabrała ponownie na znaczeniu w trakcie rokowań pokojowych rozpoczętych w styczniu 1660 r. w Oliwie. W nawiązaniu do żądań strony szwedzkiej w sprawie zerwania porozumień zawartych w czasie wojny, zwłaszcza sojuszy wojskowych, skierowanych przeciwko Szwecji, do których zaliczano porozumienia welawsko-bydgoskie, a tym samym wykluczenia ich spod

¹⁴ Dogiel, IV, Nr 333, s. 497; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c-121f; Dolezel, Nr 44, s. 208; F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, s. 10–14; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, s. 255–258.

¹⁵ *Conventio specialis* z 19 września 1657 r. GStA PK, Staatsverträge Polen, Nr 1 b (M); Dogiel, IV, Nr 328, s. 492; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c-121f; Dolezel, Nr 41, s. 193–196.

¹⁶ E. Opitz, *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein 1969, s. 79–97, 117–120; *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, A. F. Pribram (Hrsg.) „Archiv der Österreichischen Geschichte”, 70, 1887, LXXXI–LXXXVIII, s. 334–361 i XCIII, s. 369–384 (dalej: Lisola, *Berichte*); A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894, s. 123–134; M. Philippon, *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 1, Berlin 1897, s. 277–278, 283–284; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, Göttingen 1971, s. 373–374; L. Kubala, *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów 1922, s. 1–25, 160–183.

¹⁷ D. Makiłła, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998, s. 126–133; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia – Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 27–29.

¹⁸ L. Kubala, *Wojny duńskie*, s. 315, 321; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, „Elbinger Jahrbuch”, H. 7, 1928, s. 39.

¹⁹ S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 38; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, s. 45–46.

zawieranego pokoju²⁰, strona brandenburska musiała przyjąć określone stanowisko. Pogląd Szwedów prowadziłby do przekreślenia możliwości realizacji postanowień, zawartych przez elektora z Rzeczpospolitą, w tym również zajęcia przez niego znajdującego się w rękach szwedzkich Elbląga, przyznanego mu traktatem bydgoskim. Po stronie szwedzkiej podnoszono zagrożenia, jakie związane byłyby z przekazaniem miasta elektorowi. Wskazywano, że odstąpienie Elbląga ma być karą dla tego miasta za jego postawę przychylną Szwedom, którzy udzielili miastu korzystnych przywilejów. Powołując się z kolei na przywileje inkorporacyjne króla Kazimierza Jagiellończyka dla miast pruskich, podnoszone przez Gdańsk, żądali amnestii dla tego miasta. Na koniec podnosili argumenty, że względy bezpieczeństwa, zabezpieczenia pokoju wskazują raczej na potrzebę przekazania bardziej miasta Polsce niż elektorowi. Nie zgadzali się też na wykupienie Elbląga przez gdańszczan za kwotę 400.000 talarów przewidzianych rewersem elektora z Bydgoszczy. Takiemu zresztą rozwiązaniu sprzeciwiali się również wysłannicy Elbląga, obawiając się *tam acerbos habere dominos*²¹. Nieuznanie tego traktatu przez Szwecję stwarzało możliwość przekazania Elbląga na mocy pokoju powszechnego z powrotem Polsce, na co poniekąd po stronie polskiej liczono.

Próby jednak uzyskania przez elektora zgody na ustąpienie przez Szwedów Elbląga, przyznanego mu przez Rzeczpospolitą warunkowo pod wykup w traktacie bydgoskim, spełzły na niczym²². Podobnie nie zostały przyjęte projekty otrzymania rekompensaty za Elbląg w postaci jego zamiany ze Szwedami na Szczecin i ujście Odry²³, a z Polską za Braniewo oraz miasto i starostwo Gniew *cum territorio et omni eius iure, wie wir Preussen haben*, do których dodać próbowano starostwo Nowe, mające zabezpieczać przejście przez Wisłę²⁴. Sprawa ponownie stała na gruncie traktatu bydgoskiego, chociaż Szwedzi, opierając się zamieszczeniu punktu o prawach elektora do Elbląga w głównym instrumencie pokojowym, zmuszeni zostali do pisemnego ich uznania w osobnym rewersie, sporządzonym przez francuskich negocjatorów (w sprawie jego zabezpieczenia Szwedzi gotowi byli wydać rewers w kwestii przekazania Elbląga elektorowi)²⁵. W osobnym artykule Szwedzi wyrazili zgodę na objęcie miasta przez elektora pod warunkiem zachowania przez niego nadanych przez nich miastu wolności i przywilejów, jak również nie przeszkadzaniu

²⁰ Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis inedita*, Hrsg. von J. G. Böhm, Bd. 1. *Diarium Pacificatonis Olivensis*, Vratislaviae 1763, s. 86–87; W. Rudawski, *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660*, Petersburg 1855, t. 2, s. 404, 417; *UA VIII*, s. 687–734; Lisola, *Berichte*, CLXII, s. 543; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, s. 201–219; L. Kubala, *Wojny duńskie*, s. 314, 315.

²¹ Relacja wysłanników brandenburskich, 17 kwietnia 1660, *UA VIII*, s. 731–732. Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 86–87; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 39.

²² W trakcie negocjacji zwłaszcza Szwedzi starali się udaremnić prawa elektora do Elbląga wynikające z traktatu bydgoskiego. *Diarium* z 7/17 lutego 1660, *UA VIII*, s. 721; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 99–102, 157–159, 157–164, 166–168, 183–188, 193–194.

²³ *Protokolle und Relationen*, Bd 6, s. 99; *Resolution des Kurfürsten*, 14 marca 1660, *UA VIII*, s. 729; Relacja pełnomocników z 7 kwietnia 1660 r., s. 730; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 143.

²⁴ Rezolucja elektora, 30 marca 1660, *UA VIII*, s. 731; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 160–161.

²⁵ Relacja pełnomocników z 3 kwietnia 1660 r. *UA VIII*, 729; Relacja z 7 kwietnia, *UA VIII*, s. 730; *Protokolle und Relationen*, Bd. 6, 125; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 206.

praw do zwrotu miasta posiadanych przez Polskę²⁶. Elektora jedynie zapewniono ustnie po stronie polskiej, że miasto zostanie mu przekazane²⁷. Kwestionowanie ponadto przez Szwecję układów elektora z Polską z 1657 r., pozostawienie ich poza pokojem oliwskim, podważało – w domyśle elektora – skuteczność tych porozumień. Traktaty z Rzeczpospolitą pozostawałyby w takiej sytuacji nadal jedynie dwustronnym sojuszem wojskowym, pozbawionym gwarancji międzynarodowych, którego trwałość zależna byłaby zawsze od woli stron układu.

Problem przekazania Elbląga stał się sprawą prestiżową dla elektora. Jej załatwienie – nie do końca po myśli elektora – mogło wywoływać obawy o powstanie precedensu, który mógł skutkować próbami zmian innych trudnych postanowień paktów welawsko-bydgoskich²⁸. W takiej sytuacji pomysł przekopania Mierzei Wiślanej rzucony podczas rokowań pokojowych stworzył nową okazję do zaognienia sporu wokół Elbląga. Przekopanie Mierzei, nawet w ówczesnych czasach nie było z technicznego punktu widzenia niemożliwe. Budowano wówczas już dłuższe kanały. Stworzenie bezpośredniego dostępu do morza, z pominięciem cieśniny piławskiej, kontrolowanej przez elektora, zwiększałoby atrakcyjność miasta i portu. W związku z tym Szwedzi utwierdzili się w przekonaniu o potrzebie opierania się dążeniom elektora do pozyskania Elbląga, oponując ciągle uznaniu traktatów, na mocy których uzyskał on od strony polskiej prawa do niego. Zachowanie przez Szwedów Elbląga wobec konieczności zawarcia pokoju nie wydawało się dla jakiegokolwiek z uczestników rokowań do zaakceptowania. Proste natomiast przekazanie miasta i portu elektorowi, czego się obawiano, nie było rozwiązaniem, które Szwedzi uznawaliby za korzystne. Próba znalezienia korzystnego rozwiązania okazywała się trudna, zwłaszcza, że dostrzeżono dodatkowe znaczenie Elbląga, jakim mógł stać się bezpośredni dostęp do morza. Dodatkowo pełnomocnicy brandenburscy usłyszeli od polskich wysłanników o gotowości udzielenia elektorowi zabezpieczenia, że przekazanie Elbląga, po jego opuszczeniu przez Szwedów, nastąpi przez królewskich komisarzy, co oznaczało, że to strona polska zamierzała przejąć Elbląg od Szwedów, stając się jego dysponentem. Dla pełnomocników brandenburskich stawało się jasne w związku ze sprawą wydania Elbląga *dass Schweden bei dieser Handlung die Welauische Pacta weder approbiren noch denselben et was derogiren, die Polen aber darüber fest halten wollen, nicht übereilen wolle*²⁹.

Ostatecznie w postanowieniach pokoju oliwskiego³⁰ traktatów welawsko-bydgoskich w ogóle nie przywołano bezpośrednio, chociaż sprawa porozumień elektora z Polską była w czasie rokowań przedmiotem rozważań. W art. XXIV, pkt. 2 instrumentu oliwskiego, potwierdzano jedynie ważność wszelkich porozumień zawartych

²⁶ *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 209–210; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 41.

²⁷ Relacja pełnomocników brandenburskich z 3 kwietnia 1657 r. *UA VIII*, 729. Ostatecznie formuła przyjęta 24 kwietnia 1660 r. *UA VIII*, s. 732; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, s. 242–243, 252–255, 259–260, 269–270.

²⁸ M. Hein, *Johann von Hoverbeck. Ein Diplomatenleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925, s. 118;

²⁹ Relacja pełnomocników z Oliwy, 28 kwietnia 1660 r., *UA VIII*, s. 733.

³⁰ J. Włodarski, K.M. Kantorska, *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, „Studia Gdańskie”, t. 29, 2011, s. 190–201.

podczas minionej wojny przez jej uczestników, nawet o charakterze dwustronnym, w tym również wszystkich, które w swym celu skierowane były przeciwko Szwecji, przy czym traktaty te obejmowano pokojem powszechnym, nie wskazując na żaden z nich z osobna, czy też szczegółowo go nie wymieniając³¹. Zastosowanie tej klauzuli przecinało opór strony szwedzkiej kwestionującej ważność traktatów elektora z Rzeczpospolitą z 1657 r., jako zawartych przeciwko Szwecji. Formuła ta pozwalała uznać, że traktaty te objęte zostały pokojem oliwskim, w związku z rozstrzygnięciami dotyczącymi chociażby Elbląga³², co podniesione zostało w postanowieniach włączonych w obręb pokoju oliwskiego. Tym samym można przyjąć, że zgodnie z punktami traktatu welawskiego, zakresem uznania, mającego miejsce w traktacie oliwskim, objęty został *de facto* pokój między Rzeczpospolitą a elektorem oraz sojusz wojskowy elektora z Rzeczypospolitą, w którym uznano go za stronę umowy, mającą określony zakres niezależności politycznej w księstwie pruskim, stanowiącej rezultat zniesienia zwierzchności lennej Rzeczypospolitej wobec księstwa pruskiego. Rozwiązanie to jednak nie przyniosło elektorowi przekazania Elbląga, chociaż nastąpiło pośrednie uznanie jego praw do miasta, przez objęcie traktatów welawsko-bydgoskich ogólną formułą pokoju powszechnego. W sierpniu 1660 r. wykorzystując opuszczenie miasta przez Szwedów, Elbląg został zajęty przez wojska polskie³³. W rękach polskich, nie licząc krótkiej okupacji brandenburskiej w latach 1698–1700³⁴ pozostał do 1772 r.

THE ELBING QUESTION AND CONCEPTION OF VISTULA PENINSULA EXCAVATION DURING OLIVA NEGOTIATIONS IN 1660

SUMMARY

During the negotiations opened in January 1660 in Oliva having to finish the war between Sweden and the Commonwealth lasted from 1655 one of the topic of negotiation was the Elbing question, the Town that in accordance with treaty of Bromber, 6th November 1657 should be transferred by the Commonwealth to the Frederic William, the Elector of Brandenburg. Frederic William participated as a party to a negotiations in Oliva decided to include into a proceedings of debates a two-sided Polish-Brandenburg agreement in order to take up this agreement a general peace treaty. This idea met the resistance of Swedish side be-

³¹ *Pacta vero & foedera omnia, quae partes paciscentes inter se vel cum aliis principibus ac statibus utrinque sanctita habent, quoad omnia sua puncta, clausulas & articulos integra & in pleno robore suo permanant: ita tamen, ut per ea praesens transactio pacis nullum praeiudicium patiatur.* Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1. *Acta Publica*, s. 172; Moerner, Nr 129a; VL; W. Rudawski, *Historia polska*, t. 2, s. 439; Lisola, *Berichte*, CLXXIV, s. 557–558; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, s. 201–219.

³² S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 41.

³³ L. Kubala, *Wojny duńskie*, s. 344–346.

³⁴ W. Klesińska, *Okupacja Elbląga przez Brandenburgię w latach 1698–1700*, „Rocznik Elbląski”, t. 4, 1969, s. 85–121.

cause they acknowledged this agreement as a switched against the Sweden. The contestation by the Swedes of Polish-Brandenburg agreements brought to make the realization of resolutions of this agreement concerning the Elbing impossible for this town from 1655 was under the Swedish occupation. This problem became a matter of heated discussion that further was embittered with the conception of Vistula Peninsula excavation. This second idea would increase the weight of Elbing, but it was also switched against the Brandenburg affairs. And in fact it so occurred while the Elector of Brandenburg could only indirect obtained the recognition of the treaties with Poland through the acceptance of the words of assumption in general peace treaty all the agreements concluded during the war of 1655-1660. Elbing was really taken in August 1660 by the Polish forces from the Swedish hands what caused that Frederic William, the Elector of Brandenburg didn't receive the town contenting himself only a verbal assurance that once to the transference of Elbing for him will come.

DIE KONZEPTION DER DURCHSTECHUNG DER FRISCHEN NEHRUNG UND DIE STADT ELBING WÄHREND DER VERAHNDLUNGEN IN OLIWA

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Friedensverhandlungen in Oliwa im Jahre 1660, die zum Ziel hatten, den seit 1655 dauernden Krieg zwischen Schweden und Polen zu beenden, war eines der Verhandlungsthemen die Stadt Elbing, die gemäß dem Vertrag von Bromberg vom 6. November 1657 von Polen an den Kurfürsten von Brandenburg Friedrich Wilhelm übergeben werden sollte. Der Kurfürst von Brandenburg, der an Verhandlungen als Konfliktpartei teilnahm, beschloss, das bilaterale polnisch-brandenburgische Abkommen in die Vereinbarungen einzu beziehen, was einen allgemeinen Frieden hätte garantieren sollen. Das Konzept stieß jedoch auf Widerstand von der schwedischen Seite, die der Meinung war, dass solche Vereinbarungen gegen Schweden gerichtet sind. Die Infragestellung der polnisch-brandenburgischen Verträge seitens Schweden führte dazu, dass die Umsetzung der Vertragsbestimmungen über Elbing verhindert wurde, weil die Stadt seit 1655 unter schwedischer Besatzung war. Die heikle Frage Elbings wurde zum Streitpunkt, der zusätzlich durch die Konzeption der Durchstechung der Frischen Nehrung verschärft wurde, denn diese Idee hätte zwar die Bedeutung von Elbing erhöht, war aber gegen die Interessen von Brandenburg gerichtet. Die heikle Angelegenheit motivierte dazu, den Streit um Elbing zu beenden. So passierte tatsächlich, denn der Kurfürst von Brandenburg gewann die Anerkennung der Verträge mit Polen nur indirekt durch die Annahme der Formel, die besagte, dass der allgemeine Frieden alle während des Krieges von 1655 bis 1660 abgeschlossenen Verträge miteinbezieht. Elbing, das von Schweden an Polen zurückfiel, erhielt der Kurfürst nicht. Er musste sich nur mit einer verbalen Zusicherung zufrieden geben, dass die Übergabe von Elbing erfolgen wird.